

УДК 316.624:364.692-056.83

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ АЛКОГОЛІЗМУ В УМОВАХ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Висвітлено основні причини, негативні наслідки алкоголізму. Проаналізовано проблеми його профілактики в умовах побудови громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: *алкоголізм, профілактика алкоголізму, громадянське суспільство.*

Актуальність та стан наукового розроблення проблеми. Динамізм соціальних процесів у період побудови громадянського суспільства в нашій країні, кризова ситуація в багатьох сферах громадського життя неминуче призводять до збільшення соціальних відхилень. Поряд із зростанням позитивних девіацій (політична активність населення, економічна заповзятливість, наукова і художня творчість) підсилюються негативні — злочинність, алкоголізація і наркотизація населення, самогубства, підліткова делінквентність, проституція, аморальність.

Серйозним злом для кожної окремої особи, а також соціальною та економічною небезпекою для всього людства є алкоголізм. Це — страшна хвороба, яка за поширеністю посідає третє місце після серцево-судинних та ракових захворювань.

Значне поширення й застосування алкоголю в багатьох країнах світу вказує на те, що ця небезпека для здоров'я й життя людини має глобальний характер.

Вживання алкоголю зумовлено історико-культурними, соціально-економічними причинами й визначається генетичним характером.

Особливо небезпечним є те, що алкоголізм має тенденцію до поширення.

Вивчення його природи, причин, тенденцій, наслідків має як наукове, так і практичне значення. Воно має бути основою для вдосконалення соціальних відносин і інститутів громадянського суспільства, соціальних норм і практики їх застосування, для зміцнення системи соціального контролю, послідовної реалізації заходів морального і правового виховання, соціальної профілактики і відповідальності. Усі ці заходи спрямовані на те, аби забезпечити максимальний захист особистості, задоволення інтересів громадян, демократизацію та гуманізацію нашого суспільства. В Україні вже давно

існує нагальна потреба розробки дієвої стратегії у галузі профілактики негативних соціальних відхилень, зокрема алкоголізму.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми алкоголізму привертають увагу багатьох науковців. Їх аналізу й висвітленню присвячено низку праць С. Болтівець, А. Гаджихамедова, Г. Заїграєва, В. Заславського, С. Климової, Н. Максимової, О. Минка, А. Шаповала та ін. Ними висловлювалися різні думки щодо причин існування розглядуваного явища, способів його попередження, з приводу дефініції та розуміння. Проблеми алкогольно залежних сімей вивчають Б. Лебедев, В. Дунаєвський, Ю. Лисицин, О. Єришев та ін. Дослідженнями в галузі впливу алкогольної залежності батьків на психологічний стан дітей та їх соціалізацію відзначилися: Г. Здравомислова, І. Смірнова, Л. Сущенко, І. Бех, Т. Бойченко, Г. Голобородько, М. Кобринський, Т. Круцевич, С. Лапаєнко, М. Оржеховська, Ю. Похолінчук, В. Радула та ін.

Аналізу вживання алкоголю як фактора детермінації правопорушень присвячені праці В. Бурдіна, А. Габіані, О. Кашкарова, О. Шигоніна, В. Леня, С. Мірошниченка, А. Піонтковського, Б. Шуміліна та ін. [1].

Проблеми причин алкоголізму, боротьби з ним аналізувалися і з історичної точки зору [2].

У непростий час проголошення Україною незалежності практично нарівень зійшов соціальний захист людей, хворих на алкоголізм. Напевне, якоюсь мірою вплинути на ситуацію може «лікування вірою», адже віруюча людина, як правило, прагне нести любов і добро оточуючим, оберігаючи їх від стресів тощо, які, на жаль, невідворотно тягне за собою алкоголізм. У зв'язку з цим досить актуальною постає проблема розгляду ставлення до алкогольних напоїв у різних релігіях, представлених в Україні: християнстві, іудаїзмі, мусульманстві, протестантизмі та деяких нетрадиційних східних релігіях, зокрема кришнаїзмі [3].

Розв'язання масштабних соціально-економічних, культурних, медичних, правових та інших проблем, які обумовлюють існування алкоголізму в нашому суспільстві, залежить від ефективності профілактики даного соціального явища. У зв'язку з цим актуальною є проблема соціальної профілактики алкоголізму.

Метою статті є аналіз причин і деяких актуальних питань соціальної профілактики алкоголізму в Україні.

Вклад основного матеріалу. Алкоголізм належить до явищ соціальної патології, наслідки якої дисфункціональні, завдають шкоди суспільству та особистості. Зміцнення демократичних інститутів, побудова громадянського суспільства неможливі без зменшення негативних впливів даного виду девіації. Поширення алкоголізму в нашій країні зумовлює необхідність роз-

роблення та запровадження ефективних програм його профілактики та подолання. Алкоголізм — психічні розлади та розлади поведінки особи, зумовлені залежністю її від вживання спиртних напоїв (алкоголю, етилового спирту). Коли мова йде про епізодичне вживання алкоголю (про одне з-поміж класу інших, таких самих елементів, які узагальнюються), то маємо на увазі певні дії певного суб'єкта з певними ознаками (характеристиками), що відрізняють ці дії від інших, які належать до інших класів елементів (нещасний випадок, вбивство тощо). Однак, розглядаючи сукупність елементів класу зловживання спиртними напоями, говоримо про алкоголізм як про явище, в якому узагальнено виявляється не тільки зміст, а й сутність алкоголізму як такого, здійснюється виявлення всього спектра його ознак і чинників.

При розробленні ефективних програм профілактики та подолання алкоголізму однією з важливих передумов є вивчення і врахування його різноманітних причин та негативних суспільних наслідків, до яких призводить цей вид девіації.

Аналіз наукової літератури дає підстави поділити причини алкоголізму, на думку науковців, зокрема Ю. В. Дрозда та І. В. Мельника, на дві групи: загальні та індивідуальні [4, с. 410–412].

1. Загальні причини та умови алкоголізації українського суспільства. Серед загальних причин алкоголізації найбільш рельєфно виявляються такі.

1.1. Соціально-політичні причини та умови. До таких причин можна віднести: зростання соціальної нестабільності в суспільстві, що супроводжується загостренням численних соціальних суперечностей, у тому числі штучним нагнітанням психозу в економіці, політиці тощо; наслідки так званої «соціальної корозії», що пов'язана з бюрократизмом, протекціонізмом, корупцією, хабарництвом, розтратами; збільшення густоти населення, урбанізація, зміна суспільної значущості особистості в сучасному суспільстві та інші наслідки соціально-політичних перетворень.

1.2. Соціально-економічні причини та умови, до яких можна зарахувати: відносно покращення рівня життя населення; стійку тенденцію до зростання рівня виробництва міцних алкогольних напоїв і різноманітних слабоалкогольних «міксів», а звідси — і залежне від неї зростання рівня їх споживання тощо.

1.3. Правові причини та умови алкоголізації пов'язані передусім з недоліками та прогалинами в чинному законодавстві, а також із помилками та упущеннями минулих антиалкогольних програм. Зокрема, це доступність алкогольних напоїв для неповнолітніх; доступність спиртовмісних продуктів; недоліки в регулюванні діяльності ЗМІ, унаслідок чого можна спостерігати широке пропагування насильства, аморальності, культу алкоголевживання

по телебаченню, радіо та в пресі; широке рекламування алкогольних напоїв і пов'язаних із їх уживанням «позитивних» ейфоричних наслідків.

1.4. Недоліки діяльності державних органів і громадських організацій у сфері протидії алкоголізації. До цієї групи причин можна віднести: низький рівень та неефективність антиалкогольної пропаганди; високий рівень самогоноваріння; численні порушення правил торгівлі алкогольними напоями; застарілі погляди на методи та засоби боротьби з пияцтвом та алкоголізмом; відсутність ефективного законодавчого забезпечення антиалкогольної діяльності; відсутність необхідної організованості та послідовності в боротьбі з пияцтвом; відсутність координації та взаємодії між різними суб'єктами в проведенні профілактичної роботи; відсутність диференційованого підходу до осіб, які вживають алкогольні напої, тощо.

1.5. Соціокультурні причини та умови алкоголізації переважно зводяться до абсолютно свідомого ігнорування більшою частиною суспільства тверезості як обов'язкової норми життя. При цьому основними причинами такого становища є перетворення вживання алкогольних напоїв на обов'язковий елемент будь-якого свята чи навіть способу життя; негативний вплив побутового оточення на процес соціалізації молоді; поширення деформованих алкогольних настанов і традицій; обмеженість духовного світу та примітивні культурні потреби окремих людей; низький рівень духовної культури й соціальної активності населення; вплив антисоціального середовища, до якого часто потрапляють морально нестійкі громадяни, тощо.

1.6. Соціально-психологічні причини та умови алкоголізації пов'язані з негативним впливом соціально-економічного розвитку на психічний стан громадян. Зокрема, це: загострення економічної кризи, політична нестабільність та, як наслідок, невротизація населення; пришвидшення темпів життя й пов'язані із цим напруга та втомлюваність людського організму; зростання нервових навантажень; збільшення стресових і конфліктних ситуацій; збільшення інформаційної насиченості, що «тисне» на психіку; сучасний спосіб життя, який супроводжується різноманітними відхиленнями в поведінці громадян; нездорові стосунки на роботі, у сім'ї, з рідними, близькими та друзями; відчуження молоді й інші негативні явища сучасного суспільства.

1.7. Матеріально-побутові причини та умови, серед яких, з одного боку, низький або нестабільний рівень матеріального забезпечення більшої частини населення; матеріально-побутова невлаштованість, особиста трудова невлаштованість; збільшення кількості громадян, які ведуть паразитичний спосіб існування; урбанізація населення та «анонімність» міської поведінки, що дає можливість особі тривалий час приховувати хворобливий потяг до алкоголю; високий рівень безробіття, а з другого — перенасиченість деяких

прошарків населення; виконання некваліфікованої, монотонної роботи; невдоволеність значущістю роботи; розчарування в сімейному житті; одноманітність міського способу життя; вживання алкоголю як невід'ємного елементу певної професійної діяльності чи з метою подолання професійного стресу тощо.

1.8. Недоліки виховання та організації відпочинку, що пов'язані з упущеннями під час дошкільного та шкільного виховання й навчання; недоліками антиалкогольного виховання, санітарно-просвітницької та ідеологічної роботи; примітивністю більшості сучасних форм організації відпочинку; економічною самостійністю та відносною безконтрольністю молоді, а також численними недоліками культурно-масової роботи.

1.9. Загальна терпимість до пияцтва як одна з причин алкоголізації є наслідком широкого проникнення вживання алкогольних напоїв у найрізноманітніші прошарки суспільства; втягнення в пияцтво людей різного віку, статі та ставлення до релігії; лібералізму до випадків пияцтва в побуті та на виробництві; амністування осіб, які зловживають алкогольними напоями; здатності пияцтва до самовідтворення тощо.

1.10. Поширення хибних уявлень про властивості алкоголю. До цієї групи причин можна віднести: загальнопоширені помилкові уявлення про особливі ейфоричні властивості алкогольних напоїв; вживання алкоголю як найбільш швидкого способу полегшення страждань; низький рівень обізнаності про негативний вплив алкоголю на здоров'я, майбутнє потомство, побутові відносини та трудову активність тощо.

2. Індивідуальні причини алкоголізації, що зумовлюють втягнення в пияцтво конкретних осіб. Перелічені загальносоціальні причини та умови алкоголізації українського суспільства прямо не обумовлюють, а лише підтримують високий ступінь поширеності цього негативного явища в сучасних умовах. Тобто самі по собі вони не можуть призвести до виникнення та розвитку хворобливої пристрасті до алкоголю в кожній окремо взятої особи. Їх вплив виявляється тільки у взаємозв'язку з конкретними життєвими ситуаціями, особистісними якостями та властивостями особистості (як набутими, так і спадковими), а також умовами її життєдіяльності.

Як свідчать результати дослідження, проведеного Ю. В. Дрозд та І. В. Мельник, усі причини та умови пияцтва й алкоголізму, які діють на індивідуальному рівні, доцільно поділити на три групи:

1) генетичні (спадкові) причини пов'язані передусім з генетичною схильністю до алкоголізму, а також генетичною схильністю до деяких психічних і соматичних захворювань, які суттєво полегшують процес втягнення особи в пияцтво чи прискорюють розвиток у неї алкогольної залежності;

2) біологічні причини пов'язані передусім з біологічною схильністю до алкоголізму в сім'ї, з перенесенням особою в ранньому дитинстві важких соматичних захворювань і нейроінфекцій, розумовим відставанням, зі зниженням реактивності, з індивідуальною схильністю організму до звикання до алкоголю та з іншими біологічними факторами;

3) психологічні причини пов'язані передусім з рисами характеру особи (невпевненість у власних силах, хворобливе самолюбство, низький опір стресам тощо); з нездоровим психологічним кліматом у сім'ї (вживання алкоголю батьками, сімейно-побутове насильство, фінансові негаразди, важкі побутові умови тощо); з ускладненням міжособистісних відносин; з особливою дією алкоголю на психіку людини тощо.

Поряд із причинами науковці [4, с. 412–413] зазначають основні мотиви алкоголізму:

1. Прагнення особи за допомогою алкоголю задовольнити природну потребу в радості, веселощах, привести себе в стан ейфорії, гарного настрою. Конкретні прояви вказані мотиви знаходять у вживанні алкогольних напоїв у вихідні та святкові дні; при зустрічах із друзями; в день отримання зарплати; для зав'язування знайомств; так прийнято при «обмиванні» купленої речі, важливих подій у житті тощо [5, с. 121–223]. До цієї групи необхідно віднести й відсутність можливості розумно та змістовно організувати проведення вільного часу [6, с. 5]. Також люди п'ють, щоб відчуті стан сп'яніння, щоб насолодитися смаковими якостями різноманітних алкогольних напоїв, або просто під час їжі вживають як невід'ємну частину харчового раціону.

2. Прагнення певної частини громадян, у першу чергу молоді, до самоствердження, самовираження, наслідування стереотипів поведінки. У таких випадках вживання алкогольних напоїв виступає як засіб, що символізує силу, мужність, дорослість, рівність з іншими. Так, наприклад, люди п'ють, тому що незручно відмовитись; щоб не зіпсувати відносин зі співробітниками; щоб не насміхались знайомі; тому що п'є компанія чи група знайомих тощо [7, с. 41]. До цієї групи необхідно також відносити мотиви, які виникають унаслідок прагнення особи підвищити свій соціальний статус або пристосуватись до умов того чи іншого середовища.

3. Вживання особою алкогольних напоїв з метою регулювання свого психофізичного стану. Дійсно, досить часто люди бажають отримати від алкоголю певне задоволення, відчуті ефект впливу на організм: зняти нервову напругу, почуття втоми, морально-психологічну невдоволеність, хоча б на деякий час відійти від буденних проблем, відійти від реальності з її турботами та переживаннями тощо. Особа п'є, щоб бути сміливішою, розв'язнішою, спокійнішою; з метою тимчасового подолання психологічного

бар'єра та встановлення емоційних контактів [8]; щоб позбавитися внутрішньої напруги; щоб забути неприємні події тощо.

4. Мотиви зловживання алкогольними напоями, що властиві особам, у яких уже сформувався стійкий потяг до алкоголю та виявляються ознаки алкогольної хвороби. Для таких людей розпивання алкогольних напоїв, як правило, слугує проявом їх психічної та фізичної залежності. При цьому більшість факторів, які раніше відігравали певну роль у розвитку алкоголізації, набувають якісно оновленого змісту: вони часто використовуються лише як привід, що приховує справжні мотиви — хворобливий потяг таких осіб до алкоголю. Зокрема, до таких мотивів можна віднести: прагнення зняти наслідки похмільного синдрому; щоб відновити працездатність; для зменшення тремтіння рук та покращення самопочуття тощо.

Вище розглянуто найпоширеніші в сучасному суспільстві групи причин і мотивів зловживання алкогольними напоями. Аналіз змісту названих причин і мотивів (хоча наведений перелік не вичерпує всю їх різноманітність) дає підстави для організації соціальної профілактики алкоголізму.

Поширення алкоголізму супроводжується комплексом проблем. Економічні та соціальні збитки від алкоголю, на думку В. В. Леня та С. С. Мірошниченко, визначають: падіння продуктивності праці, нещасні випадки, вартість лікування, судові витрати, аварії, катастрофи, пожежі, зростання кількості неблагополучних, неповних сімей, насильство в сім'ї, утримання неповноцінних народжених (фізичних, психічних) дітей, втягнення у пияцтво, вчинення адміністративних правопорушень та злочинів.

Медичні дослідження довели, що часте вживання алкоголю призводить до появи різного роду соматичних захворювань, розладів центральної нервової системи, особливо процесів мислення, пам'яті, уваги, сприйняття. Алкоголізм майже на чверть вкорочує життя людини, на 16–17% знижується працездатність, причому втома настає значно раніше.

Щороку в державі помирає (смерть обумовлена алкоголізацією) 40 тис. громадян, більшість із них продуктивного віку або неповнолітні. Зловживання алкоголем — один із основних факторів демографічної кризи в Україні. Алкоголь — другий після трудової міграції фактор катастрофічного спаду кількості населення країни. Причини смерті від зловживання алкоголем полягають не лише в численних фактах випадкових отруєнь. У більшості випадків смертність зумовлена нещасними випадками та насиллям, окрім цього — серцево-судинними, інфекційними, онкологічними та іншими захворюваннями, які розвинулися у зв'язку з алкоголізацією.

Від підвищення рівня алкоголізації населення пропорційно зростають і насильство у сім'ї, яке має велику латентність, а також правопорушення різного характеру на побутовому ґрунті [9, с. 199]. Особи, що страждають

алкоголізмом, утворюють групу кримінального ризику, оскільки підвищена агресивність, знижений поріг самокритики і розширення кола дозволеного, що супроводжують алкоголізм, не обов'язково, але з великим ступенем імовірності штовхають людину до порушення закону.

Знімаючи внутрішні заборони — бар'єри, обмежники і вивільняючи дрімаючу в людині агресивність, алкоголь може призводити до вчинення насильницьких дій, реалізація яких у тверезому стані, унаслідок свідомого контролю, була б неприпустима [10, с. 454]. Учені постійно акцентують увагу на тісному взаємозв'язку між вчиненням насильницьких злочинів, у тому числі вбивств, і зловживанням алкоголем.

Загострення проблеми алкоголізму останнім часом певним чином є наслідком не лише недооцінювання небезпеки цього явища, тенденцій його розвитку, але й зневажливого ставлення до вивчення його причин, з'ясування його природи та коренів.

Соціальна небезпека і шкода, яких заподіює алкоголізм суспільству, потребує розроблення ефективних програм профілактики даного виду девіації.

Соціально-профілактична діяльність у широкому розумінні має на меті виявлення, усунення і нейтралізацію причин і умов, що викликають різного роду негативні явища, у тому числі й алкоголізм. Заходи профілактики соціальних відхилень повинні охоплювати життєдіяльність особи у всіх основних сферах суспільства: економічній, політичній, духовній.

Ефективність попередження алкоголізму залежить від вирішення масштабних соціальних, економічних, культурних, медичних, правових та інших проблем, які обумовлюють існування даного явища в нашому суспільстві. Необхідний комплексний підхід до його профілактики.

Зрозуміло, що дана діяльність може бути розвинута, перетворена в постійну функцію певних державних органів і громадських організацій лише тоді, коли для цього мають бути необхідні умови. По-перше, повинні сформуваватися досить виразні уявлення про природу алкоголізму, його причини. По-друге, для розвитку соціально-профілактичної діяльності необхідні відповідні матеріально-технічна й організаційна бази. Слід звернути увагу і на законотворчий процес, необхідність прийняття законів, спрямованих на захист прав і основоположних свобод людини та громадянина.

Як і будь-яка діяльність, соціальна профілактика розвивається у сукупності суперечливих вимог і обмежених можливостей. З одного боку, бажано, щоб соціальне запобігання було найбільш раннім, коли ще не цілком сформувалися передумови порушення соціальної норми; з другого ж боку, на ранніх стадіях формування соціального відхилення (перекручування потреб, дефекти мотивації) далеко не завжди складаються підстави для профілактичного втручання і впливу. Конституційне право недоторканності особи

покликано гарантувати від незаконного втручання в життя кожної людини, яка не вчинила ніяких дій, шкідливих для суспільства.

Звідси випливає, що реальне здійснення соціально-профілактичних заходів обмежене щонайменше в трьох аспектах. По-перше, воно обмежене часом одержання і змістом інформації про об'єкт профілактики: якщо людина ще не вчинила відхилення, то не можна судити про її зіпсованість і вживати профілактичних заходів. По-друге, воно обмежене фізичними (технічними), соціальними і психологічними можливостями з усунення причин і умов, що сприяють зловживанню спиртними напоями та алкоголізму, наприклад, якщо підліток росте в неблагополучній родині, то змінити поведінку всієї цієї сім'ї в більшості випадків досить важко або навіть практично неможливо. По-третє, воно обмежене правовими і моральними межами припустимого втручання в особисте життя; усі заходи впливу регламентовані законом.

Дотримання прав і законних інтересів громадянина — необхідна вимога законності; порушення цих прав і законних інтересів шкідливо і з профілактичної точки зору, тому що здатне привести лише до зниження престижу соціальної норми і засобів соціального контролю, до збільшення соціальних відхилень.

Загальними вимогами при плануванні профілактичних заходів є такі:

– обґрунтованість — включення заходів, що базуються на об'єктивно оціненій інформації;

– повнота — охоплення профілактичними заходами всіх сфер життєдіяльності громадян з урахуванням їх особистості;

– конкретність — формулювання заходів на підставі характеристики громадянина, застосування індивідуальних форм і методів профілактичної і виховної роботи з точним зазначенням строків виконання певних дій та їх виконавців;

– своєчасність — визначення і застосування саме тих профілактичних заходів впливу (у взаємодії з іншими суб'єктами, які проводять профілактичну і виховну роботу), що є ефективними в конкретний період;

– реальність — тобто включення до плану заходів, що мають бути обов'язково виконані. Це означає, що профілактичні заходи повинні плануватися з урахуванням наявних можливостей їх реалізації з боку соціальних суб'єктів, залучених до цієї роботи [11, с. 37].

При плануванні застосування будь-якого профілактичного заходу, на думку С. Д. Максименко, слід урахувувати такі моменти: 1) на який цільовий контингент цей захід спрямований; 2) вікові, статеві та соціально-психологічні особливості його застосування; 3) дані про ефективність заходу; 4) наявність детальних психологічно обґрунтованих рекомендацій щодо застосу-

вання; 5) можливість модифікації заходу залежно від особливостей певного цільового контингенту [12, с. 3].

Заходи профілактики алкоголізму, які проводить суспільство, мають бути диференційовані за місцем і часом. Практично важливо знати, коли, на що, яким чином слід впливати і чи впливати взагалі.

Існують такі відносини, стереотипи і зразки поведінки, які неможливо «підштовхнути» або змінити їх примусово, — вони не зникнуть до тих пір, доки не зміниться та чи інша частина соціального організму. Також є відносини, на які можливо і потрібно впливати вже зараз і найрішучішим чином, тому що для цього є всі умови.

Найстародавнішим з усіх напрямів запобігання соціальним відхиленням, у тому числі й алкоголізму, є той, який пов'язаний із застосуванням правових норм. В Україні на сьогодні діє низка нормативно-правових актів, які оберігають здоров'я громадян від шкідливого впливу алкогольної продукції. Це Конституція України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про захист прав споживачів» та «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами», які відповідають положенням, ухваленим у 1995 р. Європейською хартією з алкоголю, та Європейському плану боротьби з вживанням алкоголю. Про важливість та зв'язок даної теми з науковою та практичною діяльністю зазначається в Законі України від 20.11.2003 р. «Про захист суспільної моралі», у якому ставляться завдання щодо боротьби з негативними явищами у суспільстві загалом та алкоголізмом зокрема, у Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: „Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв'язання?”» (2004 р.).

У 2006 р. Верховною Радою України було знято з розгляду проект Закону України «Про основні засади державної політики запобігання алкоголізму в Україні». Наслідком цього стала невизначеність засад та стратегії єдиної комплексної політики держави щодо економіко-соціальних, правових, організаційно-управлінських, медико-реабілітаційних аспектів запобігання та протидії поширенню алкоголізму. У 2008 р. до Верховної Ради України знову внесений законопроект під назвою «Про профілактику алкоголізму, наркоманії та токсикоманії».

11 лютого 2010 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв», який було прийнято Верховною Радою України 21 січня 2010 р. Основною метою цього законодавчого акта є стимулювання здорового способу життя, підвищення культури споживання слабоалкоголь-

них напоїв. У Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» уперше у вітчизняній законодавчій практиці слабоалкогольним напоям надано правовий статус алкогольних напоїв, на ці напої та на пиво були поширені визначені законом для алкогольних напоїв обмеження щодо їх споживання та продажу, запроваджено оптимальний варіант обмежень споживання та продажу слабоалкогольних напоїв та пива. Ці обмеження відповідають суспільним вимогам щодо державного захисту від розповсюдження алкоголізму та шкідливого впливу вільного продажу і споживання цих напоїв на дітей та молодь.

Починаючи з Державної програми боротьби зі злочинністю 1993 р., перед Кабінетом Міністрів, МОЗ, МВС України та іншими міністерствами й відомствами ставилося завдання розробити цільову програму боротьби з пияцтвом та алкоголізмом з огляду на рекомендації Європейського регіонального комітету Всесвітньої організації охорони здоров'я. Крім того, на Кабінет Міністрів України за участю низки інших виконавців, включаючи й правоохоронні відомства, покладалося завдання щодо підготовки і внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту щодо соціальної реабілітації хронічних алкоголіків і наркоманів.

Невиконання цих завдань змусило знову повертатися до проблеми боротьби з алкоголізмом у наступній Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр. У цьому документі боротьби з наркоманією та алкоголізмом відведено окремий розділ. У ньому, зокрема, наголошувалося на здійсненні комплексу заходів, спрямованих на профілактику алкоголізму серед неповнолітніх, передбачалося розробити план і програму підготовки фахівців для роботи в наркологічних закладах, завершити створення системи медичного моніторингу за алкогольною ситуацією в державі та привести встановлені на даний час статистичні показники у відповідність до вимог ВООЗ, а також розробити правові та організаційні основи виявлення, обліку, обстеження та лікування осіб, що мають залежність від алкоголю. На жаль, результати виконання цієї програми залишились невідомими широкому загалу.

Серед цілей прийняття наступної Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр. вказувалося на обмеження кримінальних проявів пияцтва і алкоголізму як супутніх для злочинності явищ. Як і в попередньому документі, у цій програмі окремий розділ так само присвячувався запобіганню поширенню наркоманії, пияцтва та алкоголізму. Наслідком виконання завдань нової програми повинно було стати, зокрема, підвищення якості медико-соціальної антиалкогольної та антинаркотичної роботи шляхом забезпечення впровадження галузевих стандартів медичних техно-

логії діагностично-лікувального процесу у сфері наркологічної діяльності в роботу лікувальних і реабілітаційних закладів та впровадження ефективних вітчизняних та визнаних світових комплексних лікувально-реабілітаційних програм; проведення оперативно-профілактичних заходів щодо виявлення та взяття на облік осіб, які зловживають спиртними напоями, вчиняють правопорушення, займаються виготовленням самогону та інших спиртних напоїв, для застосування до них заходів впливу згідно із законами України; вжиття заходів до посилення контролю за додержанням правил роздрібною торгівлі алкогольними напоями, притягнення винних осіб до відповідальності та позбавлення суб'єктів підприємницької діяльності ліцензій за їх порушення, особливо за продаж спиртних напоїв неповнолітнім; утворення в регіонах базових навчальних центрів при наркологічних закладах для освоєння фахівцями системи освіти (дошкільні та загальноосвітні заклади), охорони здоров'я (педіатри, медсестри дитячих поліклінік), соціальними працівниками служб у справах неповнолітніх, працівниками правоохоронних органів навичок профілактичної антиалкогольної та антинаркотичної роботи серед дітей та молоді тощо. При цьому про невиконання або незадовільне виконання завдань попередньої програми свідчить включення до нової програми аналогічних за змістом з попередньою програмою пунктів (наприклад, «завершити роботу, пов'язану зі створенням системи медико-соціального моніторингу поширення алкоголізму та наркоманії в Україні»). У наступній за часом прийняття Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007–2009 рр. «традиційно» зазначалося, що виконання Програми дасть змогу створити систему профілактики правопорушень, спрямовану в тому числі на посилення боротьби з алкоголізмом як антисоціальним явищем. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. наголошує на забезпеченні організації та проведення в країні заходів, спрямованих на виявлення осіб, які залучають дітей до протиправної діяльності і здійснюють продаж спиртних напоїв і тютюнових виробів неповнолітнім особам. Як бачимо, про будь-які масштабні заходи протидії подальшому поширенню алкоголізму в країні знову ж таки не йдеться.

Це фактично весь арсенал правових засобів боротьби з алкоголізмом як негативним суспільним явищем та потужною детермінантою злочинної поведінки особи. Але незважаючи на низку прийнятих нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері боротьби з алкоголізмом, ми бачимо, що цього недостатньо для поліпшення ситуації на загальнонаціональному рівні.

Ураховуючи небезпечність даного лиха, з огляду на те, що боротьба з алкоголізмом є дуже важкою ділянкою роботи, яка вимагає концентрації великих зусиль і витрат, протидія алкоголізму на державному рівні має охоплювати не окремі заходи його обмеження, а постійну цілеспрямовану роботу багатьох соціальних інституцій.

У правовій демократичній державі формою організації цілеспрямованої протидії подальшому поширенню алкоголізму мають бути розробка, прийняття і реалізація спеціальної державної програми боротьби з пияцтвом і алкоголізмом. Проте якщо на реалізацію державної політики боротьби у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у нашій країні спрямовуються чималі зусилля, то стосовно боротьби з пияцтвом та алкоголізмом у даний час немає жодної спеціальної державної програми. Разом із тим боротьбу з цим явищем слід розглядати як особливу сферу соціальної політики держави [13].

За своїм змістом і організацією профілактична робота має об'єднувати засоби соціального, психологічного, медичного, правового, педагогічного характеру і бути безперервною, послідовною.

Окрім правового забезпечення, профілактика алкоголізму має передбачати й удосконалення інформаційної системи щодо поширення правових та інших нормативних знань серед населення, розміщення у друкованих засобах масової інформації, на телебаченні і радіо соціальної реклами та здійснення інформаційно-просвітницької та культурно-дозвільної діяльності протиалкогольної спрямованості.

Одним із важливих напрямів первинної профілактики алкоголізму є контроль характеру повідомлень про нього в засобах масової інформації, а також інформування населення про наявну систему надання медико-психологічної допомоги. У пресі, на радіо й телебаченні має бути широко подано інформацію про діяльність «телефонів довіри», центрів соціально-психологічної допомоги, кризових відділень, куди можуть звертатися по допомогу люди, котрі переживають кризовий стан.

Суттєве значення для ефективності та досягнення кінцевої мети окремих заходів має психологічна обґрунтованість як певних програм у цілому, так і окремих заходів, спрямованих на профілактику алкоголізму. Адже саме таке обґрунтування дає можливість адекватно підібрати різні заходи, узгодити, визначити особливості їх використання залежно від поставлених завдань, особливостей певних цільових вибірок, на яких розраховані програми, і конкретних умов.

Тип реакції суспільства на соціальні відхилення, у тому числі алкоголізм, неоднаковий і може включати медико-біологічну спрямованість. Це залежить

головним чином від того, з яких причин була порушена соціальна норма. Якщо соціальна норма порушена із соціальних причин, то реакція повинна бути соціальною (у тому числі правовою) за своїм змістом. Якщо має місце порушення біологічної (фізіологічної) норми, і до того ж з біологічних причин (наприклад, патологічне сп'яніння через індивідуальну реакцію організму), то і захід впливу буде біологічним (медичним). У змішаних випадках (порушення соціальної норми через біологічні причини і навпаки) реакція також може бути змішаною, комплексною. Поряд із соціальною реакцією на поведінку можлива і медико-біологічна реакція. Однак оскільки мова йде про порушення соціальних норм, медико-біологічні впливи можуть мати лише допоміжний характер, доповнюючи на основі й у рамках закону соціальні заходи. Слід звернути увагу на неприпустимість змішання соціального за своєю природою вчинку — вживання і навіть зловживання алкоголем — з алкоголізмом як хворобою, що вимагає медичного втручання.

У виявленні й попередженні заподіюваної алкоголем шкоди акцент може бути зроблений не тільки й не стільки на наркологічну службу, а на всю систему охорони здоров'я. Це особливо стосується первинної медико-санітарної допомоги, але також має відношення й до стаціонарних медичних установ, де можливе виявлення осіб, що страждають від пияцтва, і надання їм допомоги в зниженні споживання алкоголю.

Серед заходів галузевого рівня, тобто всієї системи охорони здоров'я, на думку О. І. Минка [14], можна зазначити такі: робота із групами ризику формування залежності й шкідливого споживання (насамперед це діти з родин хворих алкоголізмом); лікування власно залежності від алкоголю; лікування розладів унаслідок уживання алкоголю (неврологічних, соматичних та ін.); вторинна й третинна профілактика (тобто попередження рецидивів, ускладнень, інвалідності); ініціювання створення реабілітаційних співтовариств та інших громадських організацій (спілки, фонди й ін.); ініціювання формування відповідальної рекламної політики відносно алкоголю.

До системи антиалкогольних заходів в Україні, крім інших, можна віднести, наприклад:

а) залучення до попереджувальної діяльності різних суб'єктів (наприклад, діячів церкви, громадськості тощо; рад пенсіонерів, які, використовуючи свій багатий життєвий досвід, знання, здатні позитивно впливати на морально-психологічну стійкість, надавати психологічну підтримку різним категоріям населення);

б) інформування про методи, засоби, результати такої діяльності, а також про причини й умови існування явища (проведення бесід у різноманітних колективах, висвітлення питання у ЗМІ тощо);

в) спеціальний моніторинг алкогольної активності населення, а також причин та умов, які детермінують це явище, постійні опитування населення, заміри суїцидальної потенційності населення за участю служителів культури;

г) введення інституту релігійного піклування. Доцільно запрошувати діячів церкви до участі у роботі антиалкогольних центрів, планувати спільні заходи. Реабілітація, підтримка, піклування представників церкви про осіб, які перебувають у стані алкогольної залежності, може стати єдиним видом допомоги, прийнятої особою, хворою на алкоголізм [15, с. 174].

Профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини, молоді стануть головними у державі та суспільстві. Потрібні сучасні програми допомоги, відповідна законодавча база. У країні затверджена Стратегія розвитку системи соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на 2009–2014 рр. з метою забезпечення доступності та якості соціальних послуг, запровадження ефективного механізму фінансування й управління системою соціальних послуг. Необхідно здійснення організаційно-методичного забезпечення та координації діяльності державних і комунальних установ культури з метою створення необхідних умов для розвитку культури, творчості, участі в культурному житті та користування закладами культури.

Як **висновок** відзначимо, що в умовах становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні профілактика негативних соціальних відхилень, у тому числі і алкоголізму, — один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Ідеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства. Україна намагається вживати всіх заходів, щоб подолати таке соціально небезпечне зло, як алкоголізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2005. – 160 с.; Габиани А. А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения / А. А. Габиани. – Тбилиси, 1968. – 188 с.; Кашкаров О. О. Алкоголізм та наркоманія як фактор детермінації вбивств з сексуальних мотивів / О. О. Кашкаров, О. Б. Шигонін // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 453–457; Лень В. В. Алкоголізм як соціальне підґрунтя злочинності / В. В. Лень, С. С. Мірошніченко // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 1. – С. 197–202; Пионтковский А. А. Роль алкоголизма в этиологии преступлений / А. А. Пионтковский // Журн. М-ва юстиции. – 1903. – № 4. – С. 1–25; Шумилин Б. Т. Пьянство и правонарушение / Б. Т. Шумилин. – М. : Знание, 1979. – 64 с.

2. Кратко М. Боротьба з алкоголізмом на теренах Західної України (XVII ст. – початок XX ст.) / М. Кратко // Світогляд. – 2009. – № 2. – С. 38–41; Сливка Л. В. Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919–1939 рр.) / Л. В. Сливка // Пед. альманах. – 2010. – № 5. – С. 278–284; Латиш Ю. В. Боротьба з пияцтвом та алкоголізмом серед неповнолітніх в УРСР у роки Перебудови / Ю. В. Латиш // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2011. – Вип. 64. – С. 308–318; Сердюк О. О. Соціологічний аналіз динаміки та структури вживання алкоголю серед харків'ян (1959–1999 рр.) / О. О. Сердюк // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 495–499; Лановенко І. Екскурс у історію пияцтва і злочинності / І. Лановенко // Рад. право. – 1989. – № 12. – С. 60–63.
3. Руденко С. М. Регламентация споживання алкогольних напоїв у різних релігіях (за матеріалами Танаху, Євангелія, Корану, Бхагават-гіти) / С. М. Руденко // Психіатрія і релігія на стыке тысячелетий : сб. науч. работ Харьк. обл. клин. психиатр. больницы № 3 (Сабуровой дачи) и Харьк. мед. акад. последиплом. образования / под общ. ред. П. Т. Петрюка, Р. Б. Брагина. – Харьков, 2006. – Т. 4. – С. 97–99.
4. Дрозд Ю. В. Причини зловживання алкогольними напоями та їх рахування під час розробки адміністративно-правових заходів протидії пияцтву / Ю. В. Дрозд, І. В. Мельник // Митна справа. – 2011. – Ч. 2, № 1 (73). – С. 410–414.
5. Радченко Н. Г. Формування навичок психопрофілактики залежностей від психоактивних речовин : навч.-метод. посіб. / Н. Г. Радченко. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 236 с.
6. Шумилин Б. Т. Пьянство и правонарушение / Б. Т. Шумилин. – М. : Знание, 1979. – 64 с.
7. Заиграев Г. Г. Проблемы профилактики пьянства: социальный, нравственно-психологический аспекты / Г. Г. Заиграев. – М., 1980. – 64 с.
8. Пити, значить духовно-морально гнити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kozaky.org.ua/index.htm?id=6>.
9. Лень В. В. Алкоголізм як соціальне підгрунтя злочинності / В. В. Лень, С. С. Мірошниченко // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 1. – С. 197–202.
10. Кашкаров О. О. Алкоголізм та наркоманія як фактор детермінації вбивств з сексуальних мотивів / О. О. Кашкаров, О. Б. Шигонін // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 453–457.
11. Профілактична діяльність кримінальної міліції у справах неповнолітніх : метод. рекомендації. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2002. – 44 с.
12. Максименко С. Д. Наркоманія: підходи до профілактики та подолання / С. Д. Максименко // Практ. психологія та соц. робота. – 2005. – № 10. – С. 1–3.
13. Батиргарєєва В. С. Протидія поширенню алкоголізму – пріоритетний напрям державної політики у сфері боротьби зі злочинністю / В. С. Батиргарєєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – Вип. 25. – С. 35–44.

14. Минко О. І. Алкоголізм – міждисциплінарна проблема (виявлення, лікування, реабілітація, профілактика) / О. І. Минко // Укр. вісн. психоневрології. – 2001. – Т. 9, вип. 4. – С. 6–7.
15. Шестопалова Л. М. Феномен самогубства в контексті захисту життя у вченнях світових релігій та праві / Л. М. Шестопалова // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – К. : НАВСУ, 2003. – № 5. – С. 166–175.

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ АЛКОГОЛИЗМА В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Водник В. Д.

Освещены основные причины, негативные последствия алкоголизма. Проанализированы проблемы его профилактики в условиях построения гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *алкоголизм, профилактика алкоголизма, гражданское общество.*

PROBLEMS PRECAUTIONS AGAINST PROSTITUTION IN THE CONDITIONS OF BUILDING CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Vodnik V. D.

Principal reasons, negative consequences of alcoholism are dealt with in the article, the problems of its precautions are analysed in the conditions of construction of civil society in Ukraine.

Key words: *alcoholism, precautions against alcoholism, civil society.*

УДК 316.34

Т. Г. Прохоренко, кандидат соціологічних наук, доцент

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

У статті розкриваються сутність категорії «соціальна справедливість» та її роль у суспільстві. Зокрема вказується, що соціальна справедливість, пронизуючи всі сфери суспільного життя, може виступати як інтегруючим і стабілізуючим суспільство чинником, так і, навпаки, дестабілізуючим. Указуючи на існування різ-